Eduard Philipp Körberi keskaegsete hauaplaatide mudelid

HELEN BOME, MARGE LAAST

Sissejuhatus

Eesti Ajaloomuuseumis ja Eesti Rahva Muuseumis[1] leidub grupp huvitavaid esemeid: paarkümmend umbes postkaardisuurust tumepruuni värvi plaadikest. Esmapilgul on need mittemidagiütlevad, ent lähemal vaatlusel märkame, et plaatide pinnale on uurendatud või nikerdatud üksikasjalik kujutis. Tegemist on Eesti ja Läti kesk- ja uusaegsete hauaplaatidega vähendatud kujul. Kes ja miks need valmistas? Kuidas need muuseumi jõudsid ja milleks neid kasutati? Artiklis anname kõigepealt ülevaate mudelite autori Eduard Philipp Körberi (1770–1850) isikust ja tegevusest, eelkõige temast kui raidkiviuurijast ja mudelivalmistajast. Seejärel räägime mudelite rännakutest mööda kollektsioone ja muuseume, nende hindamisest ja kasutamisest. Lõpuks vaatleme mudelite materjali ja valmistamisviisi, tõelevastavust ja kunstiväärtust. Artikli lisas on andmed muuseumikogudes eseme või fotona säilinud mudelite kohta.

Teaduse ja kunsti kokkupuutepunktid on juba mõnda aega uurijaid huvitanud. Hiljuti on Eesti materjali kohta ilmunud vastavateemaline senist uurimust kokku võttev ja uusi perspektiive avav kogumik ning

[1] Autorid tänavad Eesti Ajaloomuuseumi (EAM) ja Eesti Rahva Muuseumi (ERM) vastutulelikkuse eest, eriti Joel Leisi, kelle fotoleiuta seda artiklit poleks sündinud, ja Ivar Leimust, kes aitas Eduard Philipp Körberi kirjavahetust lugeda.

ajakirja erinumber.[2] Ka esimeste kunstikogujate ja muuseumide rajamisega Eestis 19. sajandi esimesel poolel on varem tegeletud.[3] Körberi kui koduloolase ja kollektsionääri vastu on aga huvi tuntud vähe, põgusalt on teda käsitletud Johann Christoph Brotze (1742–1823) kaastöölisena[4] ja põhjalikumalt numismaatikuna.[5] Hauaplaadimudelite olemasolu on mainitud kahel korral, Ivar Leimuse ja Anu Männi artiklites.[6] Siinse artikli kirjutamisel olid allikaks Körberi kirjad Eesti Ajaloomuuseumis, samuti baltisaksa kirjavara – teadusseltside väljaanded ja mälestusteraamatud – ning loomulikult mudelid ise koos nendest valmistatud jooniste ja fotodega. Mudelite materjali hankimise ja nende valmistamise uurimisel oli muu hulgas kasutusel eksperimentaalarheoloogia meetod, mis seisnes välitöödes kivimi leiukoha tuvastamiseks ning katsetes töödelda kivimit erinevate tööriistadega.

Pastor Körber – koduloolane ja kollektsionäär

Eduard Philipp Körber oli Võnnu Jakobi koguduse pastor ning Eesti- ja Liivimaa muinsuste uurija. Kuigi esimeseks siinseks kollektsionääriks on peetud Johann Burchardi (1776–1838), pani Körber oma

---

2 Jaanika Anderson, Linda Kaljundi, Kadi Polli, Kristiina Tiideberg (toim), *Kunst või teadus = Art or science* (Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2022); *Kunst või teadus? Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi,* 51, koost Lea Leppik (Tartu: Tartu Ülikool, 2023).

3 Mon Faible*'ist ajaloomuuseumiks. Töid ajaloo alalt* 4, koost Aivar Põldvee (Tallinn: Eesti Ajaloomuuseum, 2002); *Morgenstern ja tema aeg. Tartu Ülikooli ajaloo küsimusi,* 49, koost Lea Leppik (Tartu: Tartu Ülikool, 2021).

4 Artūrs Štāls, *J. K. Broces „Dažādu Vidzemes pieminekļu, skatu krājums": zīmējumu un aprakstu izlase ar paskaidrojumiem* (Rīga: Latviešu Senatnes Pētītāju Biedrības izdevums, 1926), XXI–XXIII; Ants Hein, Ivar Leimus, Raimo Pullat, Ants Viires (koost), *Johann Christoph Brotze. Estonica* (Tallinn: Estopol, 2006), VII–VIII.

5 Ivar Leimus, „Saateks", *Tallinna linnas vermitud mündid. Kirjeldanud ja illustreerinud Ed. Ph. Körber 1826* (Tallinn: Eesti Ajaloomuuseum, 2006), 5–6; *idem*, „Zu den Anfängen der Numismatik in Estland: Eduard Philipp Körber (1770–1850)", *Geisteswissenschaften und Publizistik im Baltikum des 19. und frühen 20. Jahrhunderts. Baltische Biographische Forschungen. Schriften der Baltischen Historischen Kommission* 17, toim Norbert Angermann, Wilhelm Lenz, Konrad Maier (Berlin: LIT, 2011), 43–63; Viktors Dāboliņš, „New footprints of Eduard Philipp Körber's (1770–1850) numismatic research", *From hoard to archive: numismatic discoveries from the Baltic rim and beyond: studies in honour of Ivar Leimus. Muinasaja teadus* 30, toim Erki Russow (Tartu: University of Tartu Press, 2023), 17–36.

6 Leimus, „Zu den Anfängen der Numismatik in Estland", 62–63; Anu Mänd, „Visuaalne mälestamine: Liivimaa ordumeistrite ja käsknike hauaplaadid (14.–16. sajand)", *Kunstiteaduslikke Uurimusi,* 28, nr 3–4 (2019), 64–65.

muinsustekogule aluse paar aastat varem ja kaasaegsete arvates oli just tema „meie maal se essimene ja ainus, kes neid asju korjas ja nende tähendust püdis“.[7] Körber mitte üksnes ei kogunud arheoloogia-, ajaloo-, kunsti- ja kultuuriloolisi andmeid ja esemeid, vaid koostas nende kohta ka kuueköitelise käsikirjalise uurimuse „Vaterländische Merkwürdigkeiten“[8] ja avaldas ajakirjanduses rea artikleid; ta tegi koostööd Läti muinsusuurija Johann Christoph Brotzega ning oli Venemaa Läänemere Provintside Ajaloo ja Muinasteaduse Seltsi Riias[9] asutajaliige ja Õpetatud Eesti Seltsi auliige.[10]

Körberi huvi muinsuste vastu tärkas juba koolipoisina Tallinnas, kus vana hansalinna välisilme, eriti aga kirikud hauaplaatide ja vappidega innustasid teda fantaseerima iidsetest aegadest. Ülikooliõpingute ajal Königsbergis ja Jenas külastas ta raamatukogusid ja kollektsioone, kus innukalt kopeeris ja tegi väljakirjutusi. Täismehena sai antikviteetidest pastori hobi ning järgneva 40 aasta kestel reisis ta Eesti- ja Liivimaa risti ja põiki läbi, tuulates arhiivides, jäädvustades leitu sõnas ja pildis ning võimalusel võttes selle oma kogu täienduseks kaasa.[11] Käsikirjad ja esemed müüs ta ÕESile,[12] tänapäeval on käsikirjad Eesti Kirjandusmuuseumis ja esemed mitmes eri muuseumis. Osa käsikirju on ka Lätis (Riia ajalooseltsi kaudu jõudsid need Läti Ülikooli Akadeemilisse Raamatukokku).[13]

Körberi muinsusalase tegevuse kohta pakuvad põhjalikumat ja isiklikumat sissevaadet baltisaksa mälestusteraamatud. Arstist

---

7 Friedrich Faehlmann, „Eessõna“, J. S. Boubrig, *Ueber ein zu Pöddes in Estland ausgegrabenes antikes Metallbecken: Gratulationsschrift der Gelehrten estnischen Gesellschaft zu Dorpat zur fünfzigjährigen Amts-Jubelfeier des Predigers zu Wendau, Herrn Consistorialraths Eduard Philipp Körber, am 22. Jun. 1846* (Dorpat: H. Laakmann, 1846), 5–6.

8 Eduard Philipp Körber, *Vaterländische Merkwürdigkeiten* I–VI. Eesti Kultuurilooline Arhiiv (EKLA), ÕES, MB 56–61.

9 Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der russischen Ostsee-Provinzen zu Riga. Nimetus muutus korduvalt, edaspidi nimetame Riia ajalooseltsiks.

10 „Körber, Eduard* Philipp (1770–1850)“, BBLd – Baltisches Biografisches Lexikon digital, Baltische Historische Kommission (BHK), 2024, https://bbld.de/GND134211677.

11 „Kurzer Lebensabriß des Consistorialraths Eduard Philipp Körber, weiland Predigers zu Wendau“, *Das Inland*, 02.10.1850, 632–633.

12 *Das Inland*, 16.05.1844, 322; *Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat,* 3 (1854), 95.

13 Eduard Philipp Körberi käsikirjad ja Aija Taimiņa ülevaade (koostatud 2008–2023) veebilehel: „Liefländische Alterthümer [2.–8. Lieferung]“, LU Akadēmiskā bibliotēka, https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/61871.

kirjaniku Dr. Bertrami hiljuti eesti keelde tõlgitud „Balti visandites“ leidub novell,[14] kus minategelane läheb oma „vanaonu pastor Kreckeriga“ (ehk Körberiga) kaasa uurimisreisile mööda maakohti. Järgnevad kohtumised hulga värvikate tegelaste ja haletsusväärses olukorras muististega. See annab ilukirjanduslikus võtmes ja humoorikate liialdustega ettekujutuse, mis motiveeris Körberit tema uurimistöös ja milliseid raskusi tal tuli ületada. Hilisem Tartu ülikooli raamatukoguhoidja Emil Anders oli koolipoisina Võnnu pastoraadis sage külaline ja meenutab oma mälestustes samuti paari kurbnaljakat seika Körberi teadus- ja kogumistööst.[15]

Üksikasjaliku kirjelduse Körberi kollektsioonist leiame pastori poja Martin Körberi lapsepõlvemälestustest. Võnnu pastoraadis „isa toas“ oli tema kogu paigutatud kahte eraldi ruumi. Neist esimeses valitses täiuslik kord; esemed olid paigutatud süstemaatiliselt ja liigiti koguni suuruse järgi ritta. Seal demonstreeriti neid ka külalistele. Tagatoas seevastu valitses kaos, esemed olid kokku kuhjatud ja neid tuli sealt pikalt otsida. Kollektsiooni naelaks oli pastori valmistatud Jeruusalemma linna mudel. See oli pindalaga 16 ruutjalga (u 1,5 m^2), alabastrist ja muudest materjalidest. Körber tegi põhjalikku uurimistööd, et saavutada selle võimalikult täpne „Kristuse-aegne“ ilme; eri materjalide ja tehnikate kasutamine annab aimu tema käsitööoskusest. Kahjuks pole mudel säilinud; seda kahjustasid külastajad ja lapsed, kuni selle riismed koguti ühte kasti, mille edasisest saatusest puuduvad andmed.[16] Anders mainib, et Körberi rariteetide ja naturaaliate kabinet asus tema koduaias kaheksanurkses suvemajas, kus ta neid ka külalistele näitas – tõenäoliselt siis suveperioodil.[17] Kaks teadet on sellest, et enne reisileminekut viis Körber kollektsiooni väärtuslikema osa (endakirjutatud ja muud käsikirjad ning mündid) kiriku käärkambrisse, kartes, et tema äraolekul võib majas puhkeda tulekahju.[18] Hauaplaadimudeleid pole mälestustes mainitud.

---

[14] Dr. Bertram [Georg Julius von Schultz], „Kahekümne teine visand: reis koolivaheajal“, *Balti visandid*, tlk Pille Toompere (Püünsi: Bertram, 2022), 181–203.

[15] Emil Anders, *Tartu ülikooli raamatukogu kunagise bibliotekaari Emil Andersi mälestused*, tlk Aira Võsa (Tartu: Tartu Linnamuuseum, 2012), 44–45.

[16] Martin Körber, *Daheimbilder aus der Kindheit eines Livländers, vor 50 Jahren* (Arensburg: *s.n.*, 1872), 38–48.

[17] Anders, *Mälestused*, 44.

[18] Körber, *Daheimbilder*, 42; Dr. Bertram, „Kahekümne teine visand“, 200.

Mis ikkagi innustas Körberit hauaplaate jäädvustama ja neist mudeleid valmistama? Ühe vastuse leiab hauaplaatide üldise olukorra halvenemises ja samas nende vastu uue huvi tärkamises 1800. aasta paiku. Siis põrkusid kirikuid renoveerivate vaimulike religioossed ideaalid ajaloo- ja muinsusharrastajatest haritlaste romantiliste ideaalidega. Kui esimesed raiusid tükkideks ja lupjasid üle, siis teised kirjeldasid ja joonistasid. Selles kontekstis tuleks vaadelda ka Brotze ja Körberi tegevust, kes püüdsid järeltulevatele põlvedele säilitada või vähemalt tekstis ja pildis jäädvustada seda, mis nende silme all hävis.[19]

Körberi teadaolevaist 24 raidkivimudelist (vt lisa) kujutavad 20 hauaplaate ja neli vapikive Tallinnast, Tartust, Pärnust, Rakverest, Haapsalust, Käinast, Järva-Peetrist, Porkunist, Riiast, Cēsisest[20] ja Zaubest. Kolmel korral on ühest originaalist tehtud kaks mudelit. Kaks mudelit on valminud aastatel 1792 ja 1799, ülejäänud 1832–35 (viie mudeli valmimisaeg ei ole teada). Kas pole vahepeal valmistatud mudelid mingil põhjusel säilinud või võttis Körber pärast esimesi katsetusi aastakümneid hiljem mudelivalmistamise uuesti käsile? Mõne mudeli tegi ta kingituseks sugulastele ja sõpradele, ent enamiku jättis endale. Körber põhjendas kahes 1832–33 saadetud kirjas seda, miks ta hauaplaadimudeleid valmistas, nii:

> *Sel viisil vähendatuna tuleks kõik meie iidsed ajaloolise tähtsusega hauaplaadid paekivist või Koogi kiltkivist nikerdada. See oleks kena kollektsioon.*[21]
>
> *Minu arust võiks luua terve kollektsiooni vanu kodumaiseid tähelepanuväärseid hauaplaate ja muistiseid – kõik siis kiltkivist nikerdatud.*[22]

---

[19] Heinz Loeffler, *Die Grabsteine, Grabmäler und Epitaphien in den Kirchen Alt-Livlands vom 13.–18. Jahrhundert* (Riga: Löffler, 1929), 7.

[20] Eestipärase Võnnu asemel oleme kasutanud Cēsist vältimaks segiminekut Tartumaa Võnnuga.

[21] „Auf solche Art verkleinert solten alle unsere Leichen Steine der Vorzeit, die eine historische Bedeutung haben in Kalkstein oder Kookschen Schiefer nachgeschnitten werden. Es wurde eine hüpsche Sammlung geben.“ Johann Burchardile, 25.01.1832. EAM, AM.54.1.35, fol. 29v.

[22] „Auf meine Art – konnte man eine ganze Samlung von alten vaterl. Merkw. Leichen Steinen u. Monumenten anlegen – und zwar alle in Schiefer ausgeschnitten.“ Johann Burchardile, 12.09.1833. EAM, AM.54.1.35, fol. 59.

Hauaplaadimudelid muuseumikogudes

Järgnevalt vaatleme Körberi mudelite jõudmist Tallinna, Tartu ja Riia muuseumide kogudesse. Eesti Ajaloomuuseumis on säilinud Körberi kirjad Tallinna raeapteekrile ja kollektsionäärile Johann Burchardile aastatest 1822–37.[23] Kirjavahetuse andmetel varustas Burchard teda mudelite materjali ja tööriistadega (sellest edaspidi) ning sai vastutasuks hauaplaatide kirjeldusi, jooniseid ja mudeleid. Aastatel 1832–33 kirjutab Körber neljast sõbrale saadetud mudelist:

> *Plettenbergi hauaplaadi – Aruküla paekivist nikerdatud – kinkisin ma tegelikult oma õndsale äiale pastor Mikwitzile Maarja-Magdaleenast. Loomulikult oli poeg isa pärandi pärija. Kivi ise asub Cēsises Jaani kirikus. ... Pontus de la Gardie hauaplaadi – nikerdasin ma kiltkivist – [hauaplaat] asub Tallinna toomkirikus.*[24]
>
> *Viimati nimetatute [hauaplaadikoopiate] näidisena järgneb teie kogusse kaks eksemplari – kodumaa muistised Riia toomkirikust. Esimene on kiviplaat Riia esimese piiskopi Meinhardi hauamonumendist sellest kirikust – figuur on originaalil edasi antud ainult sügavate joontega. ... Teisel esemel on ühe vana hauaplaadi kujutis – samuti samast kirikust – ...* [25]

Burchardi kogusse jõudis kokku kuus mudelit:

– ordumeister Wolter von Plettenbergi hauaplaadi paekivist mudel (joonis 1), mille Körber oli valmistanud 1799 oma äiale,[26] kuid pä-

[23] „Körber, Eduard Philipp, Pastor auf Wendau“, *Briefe an J. Burchart von mehrere Leute*. EAM, AM.54.1.35, fol. 8–97.

[24] „Den Plettenbergschen Leichen Stein – in Arrokülschen Kalkstein ausgeschnitten – habe ich eigentlich für meinen seel. Schwager Vater Pastor Mikwitz von M. Magdl. verehrt. Natürlich war der Sohn Erbe – des väterl. Nachlaßes. Der Stein liegt selbst in Wenden in der Johannis Kirche. ... Pontus de la Gardies Leichen Stein – hab ich in Schiefer ausgeschnitten – der in der Thum Kirche in Revel liegt.“ Johann Burchardile, 25.01.1832. EAM, AM.54.1.35, fol. 29v.

[25] „Als Probe von lezten [Leichen Stein Copien] folgen zwey Exemplare für Ihre Samlung – die landischen Alter Thümer aus der Thum Kirche in Riga. Das erste – eine Stein Platte von Grabmahl des Ersten Bischoffs von Riga – Meinhards – aus dieser Kirche – die Figur ist im Original bloß mit tiefen Striechen ausgedrückt. ... Das zweite Stück – enthält die Abbildung eines alten Leichen Steins – ebenfalls aus derselben Kirche – ... .“ Johann Burchardile, 12.09.1833. EAM, AM.54.1.35, fol. 58, 58v.

[26] Christoph Friedrich von Mickwitz noorem (1743–1801), Koeru Maarja-Magdaleena koguduse pastor.

Joonis 1. Eduard Philipp Körber. Wolter von Plettenbergi hauaplaadi mudel. 1799. Paekivi (AM 9496 K 402).

rast tolle surma 1801 pärandina tagasi saanud ja kinkis nüüd Burchardile;

– väejuht Pontus de la Gardie hauamonumendi mudel (kadunud);
– piiskop Meinhardi hauaplaadi mudel (joonis 2), mida on hiljem ekslikult peetud „talismani koopiaks“;
– „ühe vana hauaplaadi“ ehk Detmarus de Lynne / Hans Mölleri hauaplaadi mudel (kadunud);
– kirjavahetuses mainimata, ent Burchardi kogu nimekirjas „fragmendi vanast hauaplaadist Tartust piiskopiajast“ ehk Ropka mõisas asuva etikukivi mudel;

Joonis 2. Eduard Philipp Körber. Piiskop Meinhardi hauaplaadi mudel. 1833. Graptoliitargilliit (AM 19001 G 7436).

– kirjavahetuses mainimata, ent Burchardi kogust pärinevaks nimetatud[27] Margareta / Peter Schwane hauaplaadi mudel.

Burchardi kollektsiooni, sh mudelid, omandas 1870. aastal Eestimaa Provintsiaalmuuseum.[28] 1941. aastal anti neli säilinud mudelit üle (praeguse nimetusega) Eesti Ajaloomuuseumile,[29] Plettenber-

[27] *Zettelkatalog Abt VIII – Siegel und Wappen. Nr 1–213*. EAM, AM.135.11.157, Nr 203b.

[28] Paul Jordan, *Geschichte der Ehstländischen Literärischen Gesellschaft für die Zeit von 1842 bis 1892: Zu der am 10. Juni 1892 stattfindenden Feier des 50-jährigen Bestehens der Gesellschaft* (Reval, 1892), 54–56.

[29] EAM, Riigistatud Eestimaa Kirjanduse Ühingu Muuseumi varade jagamine, akt nr. 3, 05.03.1941; Üleandmisnimistud riigistatud Eestimaa Kirjanduse Ühingu Muuseumi kogudele 12.12.1940–04.03.1941. Lisa üleandmisakt nr. 2 p. I juurde. Nimestik nr. 23 Pitsatid ja äratõmbed (P. 216, P. 274); Lisa üleandeakt nr. 2 p. I juurde. Nimestik nr. 29 Tallinna tuba (T. 45); Lisa üleandeakt nr. 2 p. I juurde. Täiendus nimestikule nr. 29. Tallinna tuba (Kunstarbeit. 92).

gi mudel asub praegu kultuuriloolises kogus, Meinhardi, Ropka ja Schwane mudelid kunstikogus.

1844 teatab Tartu Ülikooli ajalooprofessor ja ÕESi asutajaliige Friedrich Kruse, et ülikooli valduses on üks Körberi „suure vaevaga“ tehtud mudel. See on kiviplaadil vähendatud koopia Tallinna Oleviste kirikus asuva Hans Pawelsi kenotaafi alumisest osast (skelett ja raidkiri).[30] Pole teada, mis mudelist edasi sai.

Körber oli ÕESi auliige ja selts nägi kõvasti vaeva, et tema käsikirjade ja muististekogu omandada. Selleks pidas selts pikki läbirääkimisi ja kulutas märkimisväärse summa. Aastal 1844 (kuus aastat enne Körberi surma) edukast ostutehingust raporteerides mainitakse kollektsiooni nimekirjas 14 raidkivimudelit, aastal 1854 antakse arv 16. Siis on üles loetud 13 mudelit neil kujutatud hauaplaatide asukohtadega (vastavate linnade-asulate kirikutes) ja omanikega: Cēsise Loringhoven, Plettenberg, Brüggenei, Patricius, Lode; Riia Brandenburg, Schwane, Möller, Pael; Järva-Peetri Drolshagen; Rakvere Annebat; Haapsalu templirüütel; Pärnu Hövelen jne. Nähtavasti peeti just isikute hauaplaate oluliseks ning viimased kolm vapikivimudelit (Porkunist, Haapsalust ja Käinast) jäeti vähem olulistena „jne“ alla. Mudelite kohta on veel välja toodud, et need on kiltkivist ja vähendatud mõõdus ning kujutatud „suure põhjalikkuse, täpsuse ja erakordse hoolikusega“.[31]

Osade Burchardi kogust pärinevate mudelite tagakülgedele on graveeritud kujutatu nimetus ja asukoht, signeering ja dateering. ÕESi valduses olnud mudelite tagakülgedele on kleebitud pabersildid, mille teksti käekiri erineb Körberi omast. Kuna silte ei olnud võimalik eemaldada, pole teada, kas nende all on uurendatud tekst või mitte. Igatahes sarnanevad silditekstid Körberi graveeritutega ja arvatavasti kopeerivad sildi all olevat graveeritud teksti. Peale sildistamise tehti ÕESi tellimusel mudelitest ka fotosid, mis anti hiljem üle ajaloomuuseumile. 1913. aastast on säilinud neli Schultzi

[30] Friedrich Kruse, „Bemerkung zu dem Aufsatze in Nr. 22 des Inlandes: Denkmale gemeinnützigen Bürgersinnes in Reval u. s. w.“, *Das Inland* 06.06.1844, 364; Eduard Pabst väidab, et kujutatud oli tervet kenotaafi, samas tunnistades, et ta pole mudelit ise näinud: „Das Bildwerk an der Bremer-Kapelle zu Reval und seine Inschrift“, *Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands* 1 (1868), 78.

[31] *Das Inland*, 16.05.1844, 322; *Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat* 3 (1854), 105; vt ka *Verzeichnisse der Antiquitäten Sammlung der GEG 1857*. EKLA, ÕES, 334:2, l 20 Nachbildungen von inländ. Antiquitäten. 1, a–q.

ateljees tehtud fotot (nendest edaspidi), 1920.–30. aastatest kaheksa Peerna-Selleke ateljees valmistatud fotonegatiivi.[32]

ÕESi 16 mudelit liikusid edasi kahte muuseumi. Kuus mudelit anti 1936. ja veel üks 1938. aastal üle Eesti Rahva Muuseumile.[33] Seitse mudelit anti ajaloomuuseumile, kus need võeti arvele alles 1950. aastal.[34] Kaks mudelit on kadunud. Tähelepanuväärne on, et 1920.–30. aastate fotonegatiivid on kuuest praegu Tallinnas olevast ja lisaks kahest kadumaläinud mudelist. Võimalik, et Tallinna saadeti üheksa mudelit koos fotonegatiividega, ent kaks mudelit ja üks negatiiv kadusid või purunesid transpordil või 1940. aastatel sõjaaja, Eesti Ajaloomuuseumi loomise ja ruumipuuduse segaduses. Võimalik, et negatiivid olid ka ERMi jäänud mudelitest, aga need on kadunud. Kompaktse mudelikogu poolitamisel Tartu ja Tallinna vahel pole näha, et neid oleks jaotatud kujutatud hauaplaatide asukoha või muu sisulise kriteeriumi järgi.

Tallinna ja Tartu muuseumide Körberi mudelitest osa on kirjas trükikataloogides: kolm mudelit Gotthard von Hanseni kataloogis „Eestimaa Provintsiaalmuuseumi kodumaiste muististe ja teiste Balti provintsidesse puutuvate esemete kogud“ (1875) ja üheksa mudelit Hermann Eduard Hartmanni kataloogis „Tartu isamaaline muuseum ehk Õpetatud Eesti Seltsi ja Tartu keiserliku ülikooli isamaaliste muististe keskmuuseumi kogud“ (1871), vt lisa. Miks Hansen jättis välja ühe ja Hartmann seitse mudelit, pole teada.

Vähemalt üks mudel jõudis ka Lätti. Aastal 1835 teatab Dörptsche Zeitung, et Riia ajalooselts on saanud annetusena seltsi liikmelt Gustav Reinhold von Klotilt Körberi poolt „kiltkivist valmistatud väga õnnestunud koopia Jürgensburgi [Zaube] kirikus asuvast, aastal 1621 surnud Jost Clodt von Jürgensburgi hauakivist“.[35] Märkimisväärne, et rõhutatakse kunstilist kvaliteeti. See tähendab, et mu-

[32] AM N 34580–AM N 34587.

[33] ERMi pearaamat D19. Õpetatud Eesti Seltsi depositsioon koosnev kultuuriloolistest esemetest. Deponeeritud E R Muuseumi 30. XII 1936. a. Kataloogi nud Valentine Šef 1937. a. jaanuaris ja veebruaris. Verif. ÕESi üleandmise nimestik (nr 397–402 kuus mudelit); D38. Õpetatud Eesti Seltsi poolt 26 XI 1938 a. Sihtasutis Eesti Rahva Muuseumile deponeeritud kultuurloolised esemed. Kataloogi nud H. Vende. 1938/39 dets. ja jaanuar. Verif. Õ. E. S. ül. akt (nr 211 üks mudel).

[34] EAM, ÕESi kogu üleandmise kohta akt nr. 304, 30.09.1950, lisainfo (taas)vastuvõtuaktist 29.02.1968.

[35] *Dörptsche Zeitung*, 23.12.1835, 1073; *Rigasche Stadtblätter*, 31.12.1835, 419.

delite väärtust hinnati peale teadusliku jäädvustuse ka esteetilise nauditavuse aspektist. Peale Burchardi on see juba teine kaasmuinsushuviline, kellele Körber hauaplaadimudeleid valmistas. Von Klot oli koos Körberiga Riia ajalooseltsi asutajate seas ja mudel oli tema esiisa hauaplaadist. Kahjuks pole mudel säilinud.[36]

Kas mudeleid ka eksponeeriti? Sellest, kuidas Körber oma kogu tutvustas, oli eespool juttu. Burchard on kirjeldanud oma kogu tutvustamist laiemale avalikkusele, st peale isiklike külaliste ka linnarahvale ja suvitajaile.[37] Provintsiaalmuuseumi ja keskmuuseumi ekspositsioonidest on täpsemat ettekujutust saada keeruline. Külastajatele laenati kohapeal kasutamiseks muuseumikataloogi; kõik selles leiduv ei mahtunud väljapanekusse ja esemeid vahetati perioodiliselt. Eestimaa Provintsiaalmuuseumi ja ERMi 1920.–30. aastate näitusejuhtides on loetletud vaid tähtteosed, Körberi mudeleid ei mainita. Need võisid olla vitriinides või lauakestel koos teiste väiksemate esemetega; võib ka olla, et koguhoidja tõi need huviliste nõudmisel välja.

Hauaplaadimudelite kasutamine teadustöös

Kuigi hauaplaadimudelid polnud ilmselt väljapanekute naelaks, ei tähendanud see nende vähest tuntust ja mõjukust tollaste teadusseltside liikmeskonnas. Info neist pidi liikuma kas muuseumikataloogide kaudu või uurijatevahelise suhtluse käigus, sest mudelite kasutamisest on teateid nii Eestist, Lätist kui Saksamaaltki.

Hauaplaadimudeleid kasutati vähemalt kahe teadusseltside kaasabil ilmunud raamatu illustreerimisel. Eestimaa Kirjanduse Ühingu eestvõttel 1887. aastal välja antud Johannes Sachssendahli raamatus „Liivi-, Eesti- ja Kuramaa ilmalike ja vaimulike valitsejate pitsatid ja mündid aastani 1561 koos põlisperekondade pitsatitega“ on Loringhoveni, Plettenbergi ja Brüggenei hauaplaatide joonised,

[36] Riia Ajaloo- ja Laevandusmuuseumi peavarahoidja Agita Ančupāne e-kiri 24.11.2023.

[37] Dr. Johann Burchard von Sykawa ehk Belawary, „Minu kogu, *Mon Faible*'i, ajalugu, kirja pandud mu kallite järeltulijate jaoks aastal 1825“, Mon Faible'*ist ajaloomuuseumiks. Töid ajaloo alalt* 4, koost Aivar Põldvee (Tallinn: Eesti Ajaloomuuseum 2002), 89–91.

mis on teksti põhjal tehtud Körberi mudelite järgi[38] (need asusid ÕESi kogus Tartus). Lisatud on hauaplaatidel kujutatu kirjeldus ja nende teksti ümberkirjutus. Miks tehti joonised just mudelite, mitte näiteks Körberi enda või kellegi teise jooniste või hauaplaatide (kolmest kaks olid alles) järgi? Teadusseltside valduses olevatele materjalidele oli kergem ligi pääseda kui hauaplaatidele ning seetõttu oli nende kasutamine arvatavasti lihtsam ja odavam. Võib-olla pidas Sachssendahl kolmemõõtmelisi kujutisi kahemõõtmelistest tõetruumaks? Ent samas raamatus on ta kasutanud ka kolme Körberi käsikirjast pärit joonist – Annebati hauaplaadist ja Kieveli ning Orgase vapikividest –, kuigi ka neist olid ÕESis mudelid olemas.[39]

Riia ajalooseltsi toetusel 1929. aastal välja antud Heinz Löffleri raamatus „Vana-Liivimaa kirikute hauakivid, hauatähised ja epitaafid 13.–18. sajandini“ on ÕESi fotod Loringhoveni, Plettenbergi ja Drolshageni hauaplaatide mudelitest.[40] Juhul kui hauaplaatide fotosid polnud olemas või käepärast, oli mudelite pildistamine või veelgi enam, nende juba olemasolevate fotode kasutamine kahtlemata lihtsam ja odavam kui kirikutesse reisimine ja kohapeal pildistamine. Aga olulisem võis olla see, et mudelitele oli jäädvustatud hauaplaatide sajand varasem seisund, mil nad olid (paremini) säilinud. Loringhoveni hauaplaadi puhul Löffler oma illustratsioonivalikut ei selgita (võimalikust põhjusest edaspidi). Plettenbergi hauaplaat oli pärast mudeli tegemist purunenud. Drolshageni hauaplaadi kohta arvas Löffler ekslikult, et see on hävinud ning säilinud on ainult Brotze joonis ja Körberi mudel.[41]

Löffler kommenteeris ka mudelite tõelevastavust: „Tartus asuvale Õpetatud Eesti Seltsile kuulub hulk selliseid pastor Körberi kiltkivinikerdusi hauakividest, millest osa on vahepeal loetamatuks muutunud või kadunud, kuid osa on säilinud tänini. Kuivõrd neid niker-

[38] Johannes Sachssendahl (koost), *Est- und livländische Brieflade. Vierter Theil, Siegel und Münzen der weltlichen und geistlichen Gebietiger über Liv-, Est- und Curland bis zum Jahre 1561 nebst Siegeln einheimischer Geschlechter: Aus dem Nachlasse von Baron Robert v. Toll mit Hinzufügung eines Textes für die Siegel* (Reval: Kluge & Ströhm, 1887), tahvlid 9–11, tekst 47–48.

[39] Sachssendahl, *Siegel und Münzen*, tahvel 33 nr 25, tekst lk 123; tahvel 39 nr 30–31, tekst lk 141–142.

[40] Loeffler, *Die Grabsteine, Grabmäler und Epitaphien*, tahvel III, nr 4–5, tahvel XV, nr 27.

[41] Loeffler, *Die Grabsteine, Grabmäler und Epitaphien*, 25–26, 31–32, 98.

dusi on veel võimalik originaalidega võrrelda, selgub, et Körberi töö on tehtud tõeliselt usinalt ja hoolikalt ning enamjaolt on ka eeskuju olemust tõetruult edasi antud, kuid üksikasjades on siiski teatud erinevusi, mistõttu on soovitav nende koopianikerdustega ettevaatlik olla."[42]

Teadusseltsidele ja uurijatele saadeti mudelite fotosid. 1913. aastal saatis ÕESi koguhoidja Eduard Frey Loringhoveni, Plettenbergi, Brüggenei ja Brandenburgi hauaplaatide mudelite fotod Riia ajalooseltsi toommuuseumile.[43] Neid fotosid selle järglaseks olevas muuseumis enam pole,[44] aga täpselt samasugune mudelifotode komplekt kuulus kunagi Cēsise kodulooseltsile[45] – fotodele on kirjutatud seltsi nimi ja järjestikused numbrid 1679–1682. Fotodest kolm asuvad praegu Eesti Ajaloomuuseumis (kuhu nad jõudsid ÕESi kaudu) ja üks Läti Rahvusraamatukogus.[46]

Veel Teise maailmasõja ajal, kui Tartusse mudeleid vaatama minna polnud võimalik ja mudeleid reprodutseerinud raamatud kättesaamatud, kasutas Saksamaal Münsteris elanud ajaloolane Friedrich von Klocke talle aastaid tagasi Riiast saadetud Plettenbergi hauaplaadi kiltkivimudeli fotot. Seda täiendas ta infoga, mida sai Saksamaale ümber asunud uurijatelt Leonid Arbusowilt, Otto Freymuthilt ja Wilhelm Lenzilt. Ühes artiklis kommenteerib ta mudeli tõelevastavust. See on tema sõnutsi „algeline koopia". Ta kirjutab: „Körberi koopia annab figuuri edasi ainult piirjoontega ja sedagi üldistatult. Seega ei saa seda selles osas täiesti täpseks ja usaldusväärseks pidada." Klocke jätkab vigade loeteluga.[47] Ent kuna originaal oli ju purunenud, kasutas Klocke oma aasta varem ilmunud raamatus illustratsioonina mudeli – trükkimiseks pisut kohandatud – foto põhjal tehtud joonist.[48]

---

[42] Loeffler, *Die Grabsteine, Grabmäler und Epitaphien*, 24–25 viide 4.

[43] *Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1913* (1914), 86.

[44] Riia Ajaloo- ja Laevandusmuuseumi fotokogu hoidja Lauma Lanceniece e-kiri 30.11.2023.

[45] Gesellschaft für Heimatkunde in Wenden.

[46] AM 13741 F 18013; AM 13741 F 18014; AM 13741 F 18008; LNB RX109, 1, 41, 17. lp.

[47] Friedrich von Klocke, „Zu den Bildnissen und zum Grabstein Wolter von Plettenbergs", *Westfalen. Hefte für Geschichte, Kunst und Volkskunde* 26 (1941), 34–35.

[48] Friedrich von Klocke, *Westfalen und der deutsche Osten vom 12. bis zum 20. Jahrhundert* (Münster i. Westf.: Universitätsbuchhandlung Franz Coppenrath, 1940), 79.

Joonis 3. Eduard Philipp Körber. Johann Freitag von Loringhoveni hauaplaadi mudel. *s.a.* Graptoliitargilliit. Foto Schulz, 1913 (AM 13741 F 18014).

On teada ka väga huvitav juhtum, kui mudel ise saadeti Lätimaale originaalhauaplaadi restaureerimiseeskujuks. 1884. aastal kirjutas parun Alexander von der Pahlen ÕESile, teatades Cēsise Jaani kiriku eelseisvast 600. aastapäeva tähistamisest ja otsusest taastada sel puhul kirikus säilinud ajaloolise tähtsusega muistised, sh Loringhoveni tugevasti kahjustatud hauakivi. Ta palus saata seltsi valduses oleva väikse kiltkivikoopia (joonis 3) lühikeseks ajaks Riiga Liivimaa Rüütelkonna kantseleisse ning selts rahuldas palve.[49]

[49] *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1884* (1885), 35–36. Alexander von der Pahleni puhul polnud tegu mitte kuulsa Balti raudtee-ehitaja Alexander Johann Karl Magnus von der Pahleniga (1819–95), vaid Cēsise kreisikohtuniku Platon Kasimir Alexander von der Pahleniga (1834–1914).

Joonis 4. Johann Freitag von Loringhoveni hauaplaat pärast restaureerimist Võnnu (Cēsise) Jaani kirikus. Foto *anon.*, *s.a.* (AM 13741 F 17832).

Kõne all olev mudel on kadunud, aga Lätist jõudis see siiski tagasi, kuna seda fotografeeriti hiljem Tartus. Anu Mänd on seda nimetanud restaureerimiseks jutumärkides, mis „seisnes plaadi ülemise osa kaunistuste ja pealiskirja peaaegu täielikus üleraiumises“. Võrreldes tulemust Brotze joonisega selgub, et „üleraiumise tagajärjel on algne surma-aasta *xciv* (s.t [14]94) muudetud *xciii*-ks (s.t [14]93) ja sõna *ma[n]/dages* (esmaspäeval), mis seisis päises oleva rea lõpus ja parema külje rea alguses, on täielikult kadunud“[50] (joonis 4). Kas tõesti saadi plaadi kahjustuste-eelse tõetruu koopia asemel vigane koopia ja kanti vead originaalile üle? Tegelikult on Körberi mudel Brotze

[50] Mänd, „Visuaalne mälestamine“, 83.

joonisest paremgi, kuna ta on mudelil rekonstrueerinud joonisel pooleldi hävinuna märgitud kohad.[51] Näib, et hauaplaadi teksti muutmine ja ärajätmine oli restaureerijate valik.[52]

Vaatleme veel kaht näidet Körberi mudelite mõjust hauaplaatide edasisele uurimisele. Löffler käsitleb oma 1929. aasta monograafias Haapsalust pärinevat, hiljem hävinud nn templirüütli hauaplaati, tuues seda esile kui siinkandi esimest ümarplastilist hauaplaati, ja kahetseb vaid seda, et bareljeef nii madal on.[53] Lugedes selle suurepärase kunstiajaloolase ja toommuuseumi direktori põhjalikku vormianalüüsi, võib peaaegu unustada, et see põhineb vaid Körberi mudelil (joonis 5 ja 6). Mis on loodud Körberi joonise järgi, mis on loodud Karl von Ungern-Sternbergi joonise järgi, mis on loodud Benedikt Friedrich von Daeweli joonise järgi! Hiljuti on ikonograafilise analüüsiga näidatud,[54] et sellise kujundusega hauaplaati ei saanud 14.–15. sajandil olemas olla. Arvatavasti oli see kas 19. sajandi võltsing või lihtsalt väideti, et see on olemas olnud.[55] Ent joonised ja mudel teadusseltside muuseumides ning kirjeldused ja reprod autoriteetsetes trükikataloogides ei lasknud kahelda selle artefakti eksistentsis.

Ühe teise hauaplaadi puhul annab aga Körberi valmistatud mudel hindamatut informatsiooni. Riia toomis asuva piiskop Meinhardi hauaplaadi mudelil on plaadi uurded täidetud helepunase värviga. Plaat ise restaureeriti 1851. aastal, siis eemaldati keemiliste vahenditega seda katnud lubikrohv, puhastati metalltööriistadega selle jäägid plaadi uuretest ja maaliti uurded (ehk piiskopi kujutise

[51] Joonis valmis keerukates tingimustes: Brotze pidi laskma põrandas oleva hauaplaadi puhtaks pühkida ja koguni ära pesta. Vaidlusaluse hävinud tekstiosa kohta vt Johann Christoph Brotze, „Ueber das Todesjahr des Ordensmeisters Freitag von Loringhove“, *Neue nordische Miscellaneen* 17 (1797), 122–127; Eduard Philipp Körber, *Vaterländische Merkwürdigkeiten* III. EKLA, ÕES, MB 58, l 72p.

[52] Hauaplaatide restaureerimisest, mis ei möödunud rahvustevahelise vaenu ja väidetava vandalismita, vt Gundars Kalniņš, *Cēsu Svētā Jāņa baznīca* (Cēsis, 2015), 14–15, 42; von Klocke, „Zu den Bildnissen und zum Grabstein“, 34.

[53] Loeffler, *Die Grabsteine, Grabmäler und Epitaphien*, 24–25.

[54] Inna Põltsam-Jürjo, „Ühest hävinud hauaplaadist Haapsalu toomkirikus“, *Läänemaa Muusemi toimetised* 23 (2021), 91–111.

[55] Kurikuulsaim keskaegse raidkivi võltsing 19. sajandi Liivimaal oli Oleri ruunikivi, vt Juris Urtāns, „Oleru rūnakmens – viltojums vai atdarinājums?“, *Latvijas Vēsture*, nr 1 (2003), 29–39. ÕESi kaudu jõudis ERMi selle kipsjäljend, mis veel 1950. a asunud „kuppelsaalis seina ääres“. MuISis puudub. Toimetuse märkus: 1950 pidi ERMi askoht – Raadi mõis – juba varemeis olema.

Joonis 5.-6. Eduard Philipp Körber. Templirüütli hauaplaadi mudel. 1833. Graptoliitargilliit (AM 18995 G 7430).

piirjooned) üle musta värviga.[56] Meinhardi hauaplaadi võimalikku polükroomiat pole uuritud,[57] tõenäoliselt pole sellest säilinud jälgegi. Ent mudeli põhjal võib oletada, et Körber nägi veel keskaegset punast värvi (või seda jäljendavat punast värvi hilisemate sajandite värskendamistest) ja jäädvustas selle.

Kui defineerida mudelit eseme vähendatud koopiana, asuvad Körberi raidkivimudelid teaduse ja kunsti piirimail. Osa neist on loodud tema enda, osa Brotze (ja ühel juhul Ungern-Sternbergi) jooniste põhjal. Koduse töölaua taga kolmemõõtmelist mudelit valmistades sai ta esimesel juhul toetuda mälule, teisel aga ainult fantaasiale – kuigi võib arvata, et teisel võttis ta eeskujuks oma silmaga nähtud sarnaste hauaplaatide plastilise vormi. Ent mitme mudeli puhul

[56] Carl Eduard Napiersky, „Bischof Meinard's Grabmal", *Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's* 6 (1852), 423–425.

[57] Riia toomkiriku restaureerimisjuhi Ronalds Lūsise e-kiri 12.05.2023.

polegi nende tõele vastavust võimalik kontrollida, kuna originaalid on hävinud, purunenud või kahjustatud. Kui mudelite teadusväärtus tänapäevasest (kaks sajandit hilisemast!) vaatevinklist võib olla kaheldav, siis mitte nende teadusajalooline ja kunstiväärtus. Körberi eesmärk mudelikogu loomisel oli muististe säilitamine järeltulevatele põlvedele ja see tal ka õnnestus.

Hauaplaadimudelite materjal ja tehnika

Viimasena vaatleme Körberi nikerdatud mudeleid endid: millistest materjalidest need on valmistatud, kust ja kuidas need materjalid on saadud, milliseid tööriistu ja tehnikaid nende töötlemisel on kasutatud. Käsitluse aluseks on kirjalike allikate kõrval materjaliuuringud, välitööd ja eksperimendid, mille viis läbi Marge Laast suvel 2023. Körberi teadaolevast 24 hauaplaadi- ja vapikivimudelist on esemena säilinud 18, neist üks paekivist ja ülejäänud tumedast, pruunides toonides kivimist, mida Körber nimetas kiltkiviks.

Körber valmistas esimese mudeli juba koolipoisina Tori pastoraadis, selleks oli paekivist mündikoopia. Uhkusega näitas ta seda isale, ent too kartis, et pojast sirgub valerahategija, purustas koopia ja keelas edaspidi midagi sarnast teha. Sellest hoolimata naasis Körber üliõpilaspõlves harrastuse juurde ja temast sai suurepärane graveerija.[58] Körber oli muu hulgas ka innukas mineraloogiahuviline[59] ja tema kollektsioonis oli naturaaliate sektsioon. Pastori reisid ürikute ja muististe otsinguil risti-rästi läbi Eesti- ja Liivimaa võimaldasid tal koguda ka mitmesuguseid looduslikke materjale, mida kasutada mudelite valmistamiseks.

Üks säilinud mudelitest, ordumeister Wolter von Plettenbergi hauaplaadist, on valmistatud paekivist. Säilinud fotonegatiivi[60] järgi teame, et Körber valmistas sama hauaplaadi mudeli – arvatavasti kolm aastakümmet hiljem – ka kiltkivist. Kui hilisem mudel on valmistatud Brotze joonise eeskujul, siis varasema mudeli eeskuju

[58] Martin Körber, *Eduard Philipp Körber's Vorfahren u Leben 1853.*. Latvijas Valsts vēstures arhīvs, LVVA 4038:61, fol. 6v–7r. Kokkuvõte ingliskeelse ümberjutustuse kaudu: Dāboliņš, „New footprints“, 18.

[59] 1803. aastast Weimari suurhertsogliku Mineraloogiaseltsi Jenas ja 1806. aastast Moskva Keiserliku Loodusuurijate Seltsi auliige.

[60] AM N 34580.

on teadmata. Paekivimudelil pole gooti minusklites ääreteksti, ornamentaalset raamistust ega tausta, vapikilpidele on lisatud diagonaaljooned, jässakama figuuri rinnal on malta risti asemel ladina rist ja jalge ees olev kiiver on erinev. Tekstilindile on kirjutatud üles *Wolther von Plettenberg*, alla *gestorben* (suri) *1549*, mõõgale *KOERBER Sculpsit* (raius) *1799*. Tegemist on ainsa mudeliga, mille puhul Körber graveeris nii enda autorluse kui valmistamise aasta esiküljele, mitte tagaküljele. Põhjuseks võis olla soov rõhutada enda kui autori panust ja loomingulisust paekivimudeli kujundamisel ja modelleerimisel. Kivi tagaküljel on näha erinevaid kraapimisjälgi ja kahe heksagrammi kujutisi, mis viib mõttele katsetustest töödelda kivi erinevate tööriistadega enne kivi esikülje juurde asumist. Paekivimudeli puhul võis ta soovida proovida kahemõõtmelise joonise tõlkimist ümarplastilisse vormi originaali kivile lähedast materjali kasutades.

Kivimi lähemal vaatlusel paistab silma ühtlane ja tihe tekstuur. Värvuse poolest meenutab kivi Eesti tuntumatest paeliikidest kõige enam Eesti parimat raidpaasi Orgita dolomiiti ja selle Järvamaal esinevat fatsiaalset analoogi – Mündi dolomiiti.[61] Nende värviskaala ulatub rohekast kollakashalli toonini.[62] Mudeli kummalgi küljel on nähtav ligi 3 cm läbimõõduga punakaspruun plekk, mis esmapilgul mõjub kivimile sattunud kahjustustena. Mudeli lihvitud esiküljel (figuuri peast vasakul) ei paista plekk nii selgesti silma, kuid tagakülje keskel olev tume laik on selgesti nähtav.

Mudeli tagaküljele on Körber uurendanud *Arroküllscher Kalck-Fließ* (Aruküla paekivi) ja ta kirjutas Burchardile, et see on „Aruküla paekivist nikerdatud“[63]. Tegemist on väga levinud külanimega,[64] ent mudeli materjali päritolupaikadena võiks kaaluda Harju maakonnas Raasiku vallas asuvat Aruküla ning Raplamaal tuntud paekivimurru Orgita lähedal (u 7,5 km) paiknevat Aruküla. Kivi värvus ja tekstuur välistavad leiukohana Harjumaa Aruküla, sest Põhja-Eesti lademest pärit detriidirikast paekivi iseloomustavad hoopis hallikas

[61] Täname geoloog Helle Perensit geoloogiaalaste nõuannete ja kiviminäidiste eest.
[62] Helle Perens, *Looduskivi Eesti ehitistes* (Tallinn: Eesti Geoloogiakeskus, 2012), 46.
[63] „in Arrokülschen Kalkstein ausgeschnitten“ Johann Burchardile, 25.01.1832. EAM, AM.54.1.35, fol. 29v.
[64] KNR – Eesti kohanimeraamat, *s.v.* „Aruküla“, https://www.eki.ee/dict/knr/index.cgi?Q=Aruk%C3%BCla&F=M&C06=et (10.06.2023).

värv, sagedased püriitsed ja fosfaatsed katkestuspinnad ning mudasööjate poolt neisse puuritud püstakud,[65] mis mudeli materjali juures pole täheldatav. Kuigi välistada ei saa võimalust, et tegemist võib olla Orgita kiviga, viitavad mitmed asjaolud hoopis Järvamaal Koeru naabruses asuvale Arukülale, millest 29 km kaugusel Paide lähistel paikneb Mündi paemurd.

Mündi kasuks räägivad nii mudeli värvus kui ka ühtlane ja tihe tekstuur, kuid võtmeks kivimi uurimisel said kivi pinnal nähtavad laigud, mis on sealsele dolomiidile omased. Mündist kaevandati dolomiiti keskajast kuni 1990. aastateni, mil varud ammendusid.[66] See on kasutusel paljudes ümbruskonna ehitistes, sealhulgas Koeru kirikus ja Aruküla mõisas.[67] Körber kinkis mudeli Koeru pastorile Mikwitzile. Võib-olla sai ta ka algmaterjali Koerust või Arukülast. Lõpliku otsuse tegemiseks kivimi päritolu kohta, lisaks silmaga nähtavale sarnasusele Mündi dolomiidile, tuleks teha mudelile puhastusproovid, eemaldades seda katva paatina, laki või vahakihi, ning veenduda, et plekid pole lihtsalt määrdumus.

Ülejäänud 17 säilinud mudelit on valmistatud kiltkivist, üks aastal 1792, kaheksa 1833, kuus 1834 ja kaks teadmata ajal. Lähemat teavet nende materjali, selle hankimise ja töötlemise kohta leiame Körberi kirjadest.

> *Südamliku tänuga sain kätte teie viimase kirja koos kotikese Jõelähtme kiltkiviga ja kohemaid nikerdasin sealt ühest tahvlikesest prooviks mõistatusliku rüütli hauaplaadi Haapsalu lossikirikust. See tuli päris hästi välja, välja arvatud mõned kiltkivikruusa punktid, mis oma kõvaduse tõttu noale täielikult järele anda ei tahtnud. Hea meelega tooksin endale Jõelähtmelt ise selle varu, kui vaid pääseks. Mis sel aastal ei õnnestu, saab Jumala abiga tuleval aastal tehtud, ja siis toon teie kogusse meene nikerdatud asjadest, mida postiga hästi saata ei saa, kuna need on õrnad ja kergesti purunevad.*[68]

---

[65] Helle Perens, *Paekivi Eesti ehitistes III. Lääne-Viru, Ida-Viru ja Jõgeva maakond* (Tallinn: Eesti Geoloogiakeskus, 2006), 3.

[66] Vestlus Helle Perensiga 09.05.2023 (märkmed Marge Laasti valduses).

[67] *Ibid.*

[68] „Mit herzlichem danke hab ich Ihr leztes Schreiben samt einem Säckhen mit Jeglechtschen Schiefer erhalten – und so gleich als Probe – aus einem Täfelchen – davon – den Leichenstein des räthselhaften Ritters aus der Schloß Kirche zu

Minu sõbralik tänu mulle viimati kingitud kastikese eest, milles olnud peentööriistadest ma vähemalt pooli saan kasutada kiltkivi töötlemiseks. Hea meelega ja rõõmuga võtan vastu ka uue meeldiva partii Jõelähtme kiltkivi – mida õhemad on selle liistakad või tahvlid, seda parem, siis ei pea kiltkiviga nii kaua aega veetma. Ma vajan seda ainult medalite ja hauaplaadikoopiate jaoks.[69]

Körber kirjutab, et hauaplaadimudelite valmistamiseks kasutab ta materjali, mida nimetab Koogi[70] või Jõelähtme kiltkiviks, ning iseloomustab seda õhukese ja õrna, kuid samas kõvasid punkte sisaldavana. Kiltkivi on tuntud tugeva ja vastupidava materjalina, mida kasutatakse isegi katuste valmistamisel. Körberi mudelite haprus viitab aga sellele, et tegemist ei pruugi olla tänapäeva mõistes kiltkiviga. Koogi piirkonna geoloogiliselt kaardilt selgubki, et sealt leitud kivi ei saa olla kiltkivi (moondekivim), vaid savikivim ehk argilliit (settekivim), mis sisaldab graptoliite ning on seetõttu tänapäeval tuntud nimetuse all graptoliitargilliit.[71] Eestis esinev graptoliitargilliit on kandnud teisigi nimesid: must kilt, diktüoneemakilt, diktüoneemaargilliit. Rahvapäraste nimetustena on olnud kasutusel mudakivi ja konnatahvel. Graptoliitargilliit on ühekorraga savikivim ja põlevkivi. Lihtsustatult on tegemist üle 500 miljoni aasta tagasi settinud mudaga, mis on tihenenud ja kivistunud.[72] Körber nimetab

Hapsal – ausgeschnitten – der recht gut gerathen ist – bis auf ein paar Schiefer Kies Puncte – die dem Messer nicht ganz weichen wollen wegen ihrer Härte. Gerne wurde ich Selbst mir von Jegelecht einen Vorrath davon bringen – wenn ich nur abkommen könnte. Was dies Jahr nicht gelingt – kann so Gott will, künftigen Jahr geschaffen – und dann bringe ich für Ihre Samlung auch ein Andenken von geschnittenen Sachen mit, welche sich füglich nicht mit der Post senden laßen – da sie zart und zerbrechlich sind.“ Johann Burchardile, 13.08.1833. EAM, AM.54.1.35, fol. 56.

69 „Meinen freundlichen dank für das lezthin mir verehrte Kästchen – davon ich wenigsten die hälfte der saubere Instrumente zu meinen Arbeiten in Schiefer brauchen kann. Sehr gerne nehme ich gleichfalls eine neue gefällige Sendung von Jeglechtschen Schiefer mit freuden an – je dünner die Lamellen oder Tafeln deßelben desto lieber, dann braucht man nicht so lange zeit mit dem Schiefer zu verweilen. Ich brauche ihn bloß zu Medaillen und Leichen Stein Copien.“ Johann Burchardile, 12.09.1833. EAM, AM.54.1.35, fol. 58.

70 „Kookschen Schiefer“ Johann Burchardile, 25.01.1832. EAM, AM.54.1.35, fol. 29v.

71 Täname Helle Perensit topograafilisel kaardil graptoliitargilliidi paljandite-le tähelepanu juhtimise ning väärtuslike nõuannete eest. Helle Perensi e-kiri 09.05.2023.

72 *Graptoliitargilliidi käitlemise juhend* (Rakvere: Eesti Geoloogiateenistus, 2020), 7.

mudelite valmistamisel kõvasid punkte, millest nuga ei tahtnud läbi minna. Need võivad olla kvartsiterad,[73] kuna graptoliitargilliidis sisalduvad peamised mineraalid on savimineraalid, kaaliumpäevakivi, kvarts ja püriit, lisaks kerogeen,[74] kuid täpsemaks määratlemiseks tuleks kasutada mikroskoopilisi uurimismeetodeid. Mudelite uurimisel paistis silma irdunud kohtadele tekkinud valge kirme, mis võis olla graptoliitargilliidi pinnale või murdekohtadesse tekkinud kipskristallide kogum.

Jõelähtmel teostatud välitööd aitasid tuvastada, kas Körberi kasutatud kivimit võiks ka tänapäeval leida. Tuginedes geoloogilistele ja topograafilistele kaartidele,[75] õnnestuski Jägala jõe äärest leida graptoliitargilliidi paljand, mis võis hea õnne korral olla ka Körberi mudelite materjali leiukoht. Graptoliitargilliit on Eesti kivimite hulgas väga kergesti äratuntav peamiselt värvuse ja lõhenevuse põhjal.[76] Kaldal võis näha mudeliteks sobivaid kihistusi, kuid ka jõepõhjas oli rohkesti lahtisi graptoliitargilliiditükikesi. Kui Körber ei oleks maininud kivimi Jõelähtme/Koogi päritolu, oleks võinud arvata, et Burchard korjas või murdis kivimit Tallinna vanalinnas minutise jalutuskäigu kaugusel raeapteegist. Üks graptoliitargilliidi leiukohti on Toompea paljandil Nunne tänava haljasalal Jaan Koorti „Metskitse“ skulptuuri läheduses,[77] aga 1830. aastatel oli see kinnistu veel eravalduses ja hoonestatud.[78] Ent kuidas sattusid Körber ja Burchard Koogile? 18.–19. sajandil asus Jõelähtmes või Koogil – 25 km Tallinnast – postijaam,[79] ning võib ette kujutada, et reisijad sirutasid seal ümbruses jalgu ja jalutasid ka jõe ääres.

Kui jätkata mudelite vaatlust, siis nende paksus ulatub 0,1–1,7 cm-ni ning pikkus ja laius varieeruvad tõenäoliselt vastavalt kujutatud originaalobjektide proportsioonidele. Suurim, Hoveleni hauaplaadi mudel on 16,5×11,5 cm ning väikseim, Porkuni vapikivi

[73] Helle Perensi e-kiri 13.05.2023.
[74] *Graptoliitargilliidi käitlemise juhend*, 7.
[75] Täname Helle Perensit kaartide eest.
[76] *Graptoliitargilliidi käitlemise juhend*, 9.
[77] Täname Helle Perensit vanalinna paljandile tähelepanu juhtimast.
[78] Leo Tiik, *Väljavõtted Tallinna vanimatest kinnisturaamatutest* XIX (Tallinn, 1969). Muinsuskaitseameti arhiiv, ERA.T-76.1.978, 59.
[79] Gertrud Westermann, *Krüge und Poststationen in Estland und Nordlivland vom 17. bis zum 20. Jahrhundert. Schriften der Baltischen Historischen Kommission* 5 (Lüneburg: Institut Nordostdeutsches Kulturwerk, 1994), 35, 59.

mudel 7×3,5 cm. Schwane epitaafist valmistas Körber 1833. aastal kaks eri suuruses mudelit: Eesti Ajaloomuuseumi mudel on ERMi mudelist poolteist sentimeetrit pikem ning mõne millimeetri võrra laiem. Võimalik, et mudeliteks sobivaid tükke valides või ette valmistades pidi ta arvestama piirangutega, mis tulenesid horisontaalsete kihtidena kergesti lõheneva materjali omapärast. Mudelite tagakülgedel on näha kivide lõhestamisel tekkinud saagimisjälgi.

Plaatide pealispinnad ja küljed on siledaks poleeritud ja läikivad ning tagakülgedest valdavalt tumedamad, mis võib tähendada, et need on kaetud vaha või lakikihiga (mis võib sisaldada vaha). Pindade tumenemine võib olla tingitud laki tumenemisest aastate jooksul, kuid ei ole välistatud, et laki hulka on segatud erinevaid värve, nagu oli tollal kombeks. Mudelite erinev tumeduse aste ja ebaühtlane toon võivad olla tingitud ka lakikihtide arvust. Vaha või lakikihiga võis Körber mudelid katta hapra kivimi kaitseks või esteetilistel kaalutlustel.[80] Lakikihi kindlakstegemiseks tuleks võtta mudelite pealispindadelt proovid.[81] Piiskop Meinhardi hauaplaadi mudel on monokroomne – kas originaali monokroomiat imiteerides või peente joonte esiletõstmiseks on uuretesse kantud punakat pigmenti. Visuaalselt raudoksiidi meenutava värvi koostisosade täpsemaks määramiseks võib olla abi edasistest uuringutest näiteks XRF-[82] või ATR-FT-IR-spektroskoopia[83] meetodil. Nende uuringute tegemine on väljaspool antud uurimusele seatud eesmärgist ja piiridest.

Kõik Körberi mudelid on äärmise hoolsuse ja nüansirohkusega uurendatud või bareljeefidena modelleeritud. Markeeritud on isegi originaalkivide kahjustused – irdunud kivipind või praod kivis. Mõned tema valmistatud õhemad plaadid on tänapäevaks omakorda tükkideks murenenud – osa on kokku liimitud, osa on jäänud muuseumi hoidlasse purunenud kujul.

---

80 Täname konservaator Sirje Säärt kogemuste jagamise eest vahapõhise kaitsevahendi valmistamisel.

81 Täname konservaator Merike Kallast nõuannete ja materjalide eest lakikihi uurimisel. Vestlus Merike Kallasega 09.05.2023 (märkmed Marge Laasti valduses).

82 *X-ray fluorescence*'i (röntgenfluorestents) analüüsi kasutatakse keemiliste elementide tuvastamiseks.

83 ATR ehk nõrgendatud täielik sisepeegeldus on proovikäsitluse viis, mida kasutatakse Fourier' teisendusega (FT) infrapunaspektroskoopias (IR).

Jägala joalt leitud graptoliitargilliiditükkide modelleerimine kraapimise ja uurendamise teel ning sarnased katsetused Keila kiriku katusekatteks kasutatud kiltkivi tükkidega[84] tõid esile nende materjalide märkimisväärse erinevuse. Kui kiltkivi oli kõva, kuid pragunes kihiti ning selle töötlemine nõudis rohkem aega, siis graptoliitargilliit oli oluliselt pehmem ja võimaldas peenemat töötlust, kuigi sisaldas imepeeneid kõvasid terakesi. Ülaltoodud kirjas mainib Körber, et õhemat kivi on kergem töödelda. Kohati on ta kivi vaid uurendanud. Bareljeefi tegemine nõuab enam aega, sest lisaks piirjoonte uurendamisele tuleb materjali ka modelleerida. Kuna filigraanselt teostatud mudelid nõudsid ülimalt teravate ja peeneotsaliste tööriistadega töötlemist, pidi sama tähtis olema ka plaadikeste ettevalmistustöö, et need oleksid õiges mõõdus ning siledaks lihvitud. Graptoliitargilliiditükkide uurendamise ja modelleerimise käigus saime kinnitust, et materjali töötlemine pidi nõudma täpsust ja vilumust, samuti erineva suuruse ja kujuga terariistu.

Körberi poja mälestustes[85] on isa töövahend alabastermudelite loomisel ainult tavaline sulenuga; ka kirjas Burchardile nimetab ta oma töövahendina nuga. Kahjuks me ei tea, millised tööriistad Burchard talle saatis. Võib-olla oli nende seas ka apteekri töövahendeid? Mõnedel mudelitel (eriti Brüggenei ja Hoveleni omadel) on näha õrnade sissekraabetena märgitud abijooni, mis reedavad Körberi töömeetodit enne modelleerima asumist lihvitud kivipinnale alusjoonis visandada. Sirgete joonte mudelitele kandmiseks on ta kasutanud joonlaua ning ringide puhul sirkli abi – lähemal uurimisel on nähtavad hauaplaatide tekstilintide äärisjoonte markeeringud ja tillukesed sirklitera augukesed evangeliste kujutavate nurgamedaljonide keskel.

Võib öelda, et Körber tahus raidkivimudelid suure pühendumusega. Tal pidi olema täpne käsi ja vilunud silm. Materjaliks kasutas ta peamiselt Koogi graptoliitargilliiti, kuid säilinud on ka üks paekivimudel, mille kivim meenutab kõige enam Mündi dolomiiti. Körber on mudeleid oskuslikult viimistlenud, kasutades vaha või lakki ning ühel juhul ka värvi. Paekivimudeli tagaküljele tehtud eri-

[84] Täname kunstiajaloolast Juhan Kilumetsa nii 160 aasta vanuste kui tänapäeval kirikukatuste valmistamiseks kasutatud kiltkivitükkidega varustamise eest.

[85] Körber, *Daheimbilder*, 43.

suguste kraapejälgede, kujundite ja kirjade põhjal võib arvata, et ta õppis tundma erinevate tööriistade sobivust vastava materjali töötlemiseks. Paistab, et ta kasutas erinevaid töövahendeid, mis ühelt poolt võimaldasid ette valmistada siledaid pindu, teisalt süvistada filigraanseid jooni ning modelleerida tillukesi bareljeefe. Jääb veel lisada, et rohkete kahjustustega hapraid ja kohati pudedaid mudeleid on soovitav äärmiselt hoolikalt pakendada ja hoiustada. Olgugi et muuseumikogudes säilitatavad graptoliitargilliidist mudelid tõenäoliselt tervisele ohtu ei kujuta, võib nende hoiustamisel ja eksponeerimisel kaaluda ohutust tagavate eritingimuste rakendamist, lähtudes radioaktiivse materjali eripärast.[86]

Kokkuvõte

Ivar Leimus on kirjutanud, et Eduard Philipp Körberit võib võrrelda Liivimaa kuulsaima koduloolase Johann Christoph Brotzega, ja selle Võnnu suurmehe avastamine seisab meil kõigil alles ees.[87] Jääb üle ainult nõustuda ja see artikkel on autoritepoolne väike panus, mis käsitleb üht tahku Körberi mitmekülgsest pärandist.

Milline on hauaplaadimudelite tähtsus ja tähendus? Esiteks on neil jäädvustatud hävinud raidkivid või osaliselt hävinud raidkivid terviklikul kujul või raidkivide hävinud pinnatöötluse üksikasjad, polükroomia jne. Teiseks on mudelite kasutamine mõjutanud neil kujutatud kunstiteoste uurimist: uurijad on nende kaudu originaali olemasolust teada saanud või kasutanud raskesti ligipääsetavate originaalide asemel ning need on juhtinud uurijat tõele lähemale või viinud hoopis eksiteele. Kolmandaks räägib mudelite loomine ja nende kasutamine meile 19. sajandi kogumisest ja uurimisest teoorias ja praktikas ning nende muutumisest aja vältel. Neljandaks on mudelite puhul tegemist omaette kunstiteostega, mille on ka oma „elulugu“.

[86] EAMis hoiustatavate mudelite esmased lühiajalised mõõtmised näitasid, et üksikute mudelite puhul radiatsiooni tase ei ületa lubatud piirmäära kuni 0,52 mikrosievertsit tunnis (mSv/h). 19.06.2023 mõõtmise tulemus EAMis: *max* 0,33 mSv/h. Jõelähtme graptoliitargilliidi paljandi radioaktiivsuse tase oli normist kõrgem: mõõtmise tulemus 20.06.2023: *max* 0,70 mSv. Toompea paljandi mõõtmise tulemus 27.06.2023: *max* 0,53 mS/h. Mõõtevahend: Geiger-Müller BR-6 kaasaskantav radioaktiivsuse dosimeeter.

[87] Leimus, „Saateks“, 5–6.

Kirjalike allikate analüüsimise ja materjaliuuringute kõrval välitöid tehes ja eksperimenteerides saime uusi teadmisi ja tegime tähelepanekuid mudelite materjalivaliku ja valmistamistehnika kohta.

Körber valmistas mudeleid mitmesugustest esemetest ja mitmesugustest materjalidest. Oleks omaette uurimistöö neid kõiki Eesti muuseumikogudest üles leida ja põhjalikult uurida. Võnnu pastori nikerdatud mudelite kohta võiks teavet juurde saada tema kirjadest Brotzele, mida hoitakse Läti Rahvusraamatukogus. Samuti on võimalik, et hoolimata esialgsete otsingute viljatusest on tema loodud mudeleid säilinud ka Läti muuseumide kogudes. Raidkivide jäljendid ja mudelid 19. sajandi Eesti muuseumides – neid oli kipsist, papjeemašeest, puidust, kivist – on uurimata teema, mis kindlasti väärib edasist vaatlust.

Lisa. Eduard Philipp Körberi valmistatud raidkivimudelite nimekiri

Mudelid on esitatud tänapäevaste muuseuminumbrite järjekorras, sh mudelid, millest on säilinud ainult foto. Välja on jäetud kolm mudelit, millest on säilinud ainult kirjalikud teated. Ära on toodud:

1. kujutatud raidkivi nimetus, dateering, asukoht, säilivus, mälestise number;
2. kujutatud raidkivi joonis Brotze ja Körberi käsikirjades;
3. mudeli endine asukoht ja number kataloogis;
4. mudeli praegune asukoht, museaali number, museaali foto number ja säilivus;
5. mudeli andmed (materjal, mõõtmed muuseumi pearaamatu järgi, tekst).

Lühendid:

Brotze = Johann Christoph Brotze, *Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente, Prospecte, Wapen, etc*. Teil 1–10, 1771–1806. Läti Ülikooli Akadeemilise Raamatukogu andmebaasis, https://www.acadlib.lu.lv/broce/.

Brotze Estonica = Ants Hein, Ivar Leimus, Raimo Pullat, Ants Viires (koost), *Johann Christoph Brotze. Estonica* (Tallinn: Estopol, 2006).

Körber VM = Eduard Philipp Körber, *Vaterländische Merkwürdigkeiten* I–VI, 1802–1806. Eesti Kirjandusmuuseumi andmebaasis Kivike, https://kivike.kirmus.ee/.
BK = Johann Burchardi kogu
EPM = Eestimaa Provintsiaalmuuseum
ÕES = Õpetatud Eesti Seltsi kogu
EAM = Eesti Ajaloomuuseum
ERM = Eesti Rahva Muuseum
Burchard = Johann Burchard, „Antiquitaeten und Seltenheiten die ich seit dem Jahre 1802 gesammelt habe“, *Eesti Ajaloomuuseum. Töid ajaloo alalt 4 (2002): Mon Faible'ist ajaloomuuseumiks*, 97–155.
Hansen = Gotthard von Hansen, *Die Sammlungen inländischer Alterthümer und anderer auf die baltischen Provinzen bezüglichen Gegenstände des Estländischen Provinzial-Museums*. Reval: Lindfors' Erben, 1875.
Hartmann = Hermann Eduard Hartmann, *Das vaterländische Museum zu Dorpat oder die Sammlungen der gelehrten estnischen Gesellschaft und des Central-Museum vaterländischer Alterthümer der Kaiserlichen Universität zu Dorpat*. Dorpat: Heinrich Laakmann, 1871.

Raidkivid on numbri järgi leitavad andmebaasidest:
- Eesti Muinsuskaitseameti register https://register.muinas.ee/
- Läti Muinsuskaitseameti register https://mantojums.lv/

Mudelid ja nende fotod on numbri järgi leitavad andmebaasidest:
- Eesti muuseumide infosüsteem https://www.muis.ee/
- Läti Rahvusraamatukogu andmebaas https://digitalabiblioteka.lv/
- (Mudelite, või mittesäilinute puhul nende fotode lingid on lisatud ka kirjete lõppu.)

1. Wolter von Plettenbergi hauaplaat. 1535. Võnnu (Cēsise) Jaani kirik. Säilinud fragmendid. Nr. 3094. Brotze 1. sējums, 2. daļa, Nr 328. Körber VM III EKLA, ÕES, MB 58, l 69.
   a. BK (Burchard nr 69 lk 124), EPM (Hansen XX.7.b. lk 61), EAM. AM 9496 K 402. Säilinud. Paekivi. 15,3×10,4×2,1 cm. Esikül-

jel ülal: *Wolther von Plettenberg*, all: *gestorben 1549*, mõõgal: *KOERBER Sculpsit 1799*; tagaküljel: *Arroküllscher Kalck-Fließ*, kaks heksagrammi. https://www.muis.ee/museaalview/2342064

b. ÕES (Hartmann D.XII.34 lk 285). Foto: AM 13741 F 18013, AM N 34580. Hävinud. Graptoliitargilliit. https://www.muis.ee/museaalview/2694680

2. Etikukivi Tartust. 1544. Tartu Ropka mõis. Säilinud. Ei ole kaitse all. Körber VM III EKLA, ÕES, MB 58, l 117. BK (Burchard nr 92 lk 125), EPM (Hansen XVII.12 lk 51), EAM. AM 6661 G 3973. Säilinud. Graptoliitargilliit. 6×6,6 cm. Tagaküljel: *Ein alter Treppenstein eingemauert auf Ropkau 1833 Körber*. https://www.muis.ee/museaalview/3345942

3. Margareta ja Peter Schwane hauaplaat. 1294, 1642. Riia Jakobi kirik. Teadmata. Nr 6547 (kirik). Brotze 1. sējums, 2. daļa, Nr 221. Körber VM III EKLA, ÕES, MB 58, l 30.

a. BK (Körberi kiri Burchardile 12.09.1833), EPM (Hansen XX.12.b. lk 61), EAM. AM 6662 G 3974. Säilinud. Graptoliitargilliit. 9,4×5,3 cm. Tagaküljel: *Der älteste Leichenstein in der St. Jacobi Kirche in Riga [vom Jahre 1294] EPK 1833*. https://www.muis.ee/museaalview/3345930

b. ÕES. ERM D 19:401. Säilinud. Graptoliitargilliit. 8×5 cm. Tagaküljel silt: *Der älteste Leichen-stein aus der Jacobi. Kirche in Riga vom Jahr 1294. EPK: s: 1833.* https://www.muis.ee/museaalview/600769

4. Templirüütli hauaplaat. 1374. Haapsalu linnus, Vana-Roosna mõis. Hävinud (väljamõeldud?). Körber VM V EKLA, ÕES, MB 60, l 209. ÕES, EAM. AM 18995 G 7430. Foto: AM N 34585. Säilinud. Graptoliitargilliit. 10,7×6,7 cm. Tagaküljel silt: *Denckmal eines alten Tempelherrn. Ritters aus der Schloss Kirche in Hapsal. vom Jahr 1374. EPK: s. 1833*. https://www.muis.ee/museaalview/3255630

5. Marten Paeli epitaaf. 1579. Riia toomkirik. Teadmata. Nr. 6537 (kirik). Brotze 2. sējums, 2. daļa, Nr 155. Körber VM III EKLA, ÕES, MB 58, l 191. ÕES, EAM. AM 18996 G 7431. Säilinud. Graptoliitargilliit. 8,6×5,5 cm. Tagaküljel silt: *aus der Dom-Kirche in Riga vom Jahr 1579. Marten Pael. EPK: s. 1834*. https://www.muis.ee/museaalview/3255652

6. Arnold Annebati hauaplaat. 1551. Rakvere Mihkli kloostrikirik, Rakvere Kolmainu kirik. Säilinud. Nr 16945. Brotze 9. sējums, 2. daļa, Nr 299. Brotze Estonica [171–173] IX, 237B. / 78 IX, 238. Körber VM III EKLA, ÕES, MB 58, l 159. ÕES, EAM. AM 18997 G 7432. Foto: AM N 34586. Säilinud. Graptoliitargilliit. 11,3×8,3 cm. Tagaküljel silt: *Arnold von Annaberg Bischofs von Reval Denckmal aus der Stadt Kirche in Wesenberg. EPK: sculp: 1833*. https://www.muis.ee/museaalview/3255709
7. Brun Drolshageni hauaplaat. 1555. Paide Risti kirik, Järva-Peetri kirik. Säilinud. Nr 17164. Brotze 9. sējums, 1. daļa, Nr 70. Brotze Estonica [82–83] 46 IX, 55. Körber VM III EKLA, ÕES, MB 58, l 59. ÕES, EAM. AM 18998 G 7433. Foto: AM N 34584. Säilinud. Graptoliitargilliit. 13,8×8,8 cm. Tagaküljel silt: *Brun Drolshagen Denckmal vom Jahr 1555, aus der Kirche zu St. Petri in Ehstland. EPK: Sculpsit, 1834*. https://www.muis.ee/museaalview/3255711
8. Berndt van Hoveleni hauaplaat. 1566. Pärnu Nikolai kirik. Hävinud. Brotze 6. sējums, 2. daļa, Nr 101. Brotze Estonica [125–128] 55 VI, 94. Körber VM III EKLA, ÕES, MB 58, l 189. ÕES (Hartmann D.XII.31 lk 284), EAM. AM 18999 G 7434. Foto: AM N 34587. Säilinud. Graptoliitargilliit. 16,5×11,5 cm. Tagaküljel silt: *Berendt van Hovelen Stathalters [zu] Pernau Denckmal von Jahr 1566. aus der St. Nicolai Kirche in Pernau. EPK: Sculp. 1834*. https://www.muis.ee/museaalview/3255734
9. Hermann von Brüggenei hauaplaat. 1549. Võnnu (Cēsise) Jaani kirik. Säilinud. Nr. 3090. Brotze 1. sējums, 2. daļa, Nr 331. Körber VM III EKLA, ÕES, MB 58, l 71. ÕES (Hartmann D.XII.35 lk 285), EAM. AM 19000 G 7435. Foto: AM 13741 F 18008, AM N 34582. Säilinud. Graptoliitargilliit. 15,6×11,2cm. Tagaküljel silt: *Denckmal des 47ten Herrmeisters in Livland Hermann von Brüggeney genannt Hasenkampf. vom Jahr 1549*. https://www.muis.ee/museaalview/3255761
10. Piiskop Meinhardi hauaplaat. 14. sajand. Riia toomkirik. Säilinud. Nr. 7109. Brotze 1. sējums, 1. daļa, Nr 154. Körber VM III EKLA, ÕES, MB 58, l 27. BK (Burchard ekslik nr. 158 lk 119, õige Körberi kiri Burchardile 12.09.1833), EPM, EAM. AM 19001 G 7436. Säilinud. Graptoliitargilliit. 10,5×5,6 cm. 1833 (Körberi kiri Burchardile 12.09.1833). https://www.muis.ee/museaalview/3255783

11. Dirick Lode hauaplaat. 1518. Võnnu (Cēsise) Jaani kirik. Säilinud. Nr. 3089. Brotze 1. sējums, 2. daļa, Nr 199. Körber VM III EKLA, ÕES, MB 58, l 124. ÕES (Hartmann D.XII.37 lk 285), EAM. AM 19002 G 7437. Foto: AM N 34583. Säilinud. Graptoliitargilliit. 9,4×6,6 cm. Tagaküljel silt: *Diedrich Lode's Grab-stein aus der Johannis Kirche in Wenden. vom Jahr 1507*. https://www.muis.ee/museaalview/3255793
12. Johann Freitag von Loringhoveni hauaplaat. 1494. Võnnu (Cēsise) Jaani kirik. Säilinud. Nr 3091. Brotze 1. sējums, 2. daļa, Nr 325. Körber VM III EKLA, ÕES, MB 58, l 70. ÕES (Hartmann D.XII.33 lk 285). Foto: AM 13741 F 18014, AM N 34581. Hävinud. Graptoliitargilliit. https://www.muis.ee/museaalview/2694681
13. Wilhelm von Brandenburgi hauaplaat. 1563. Riia toomkirik. Säilinud. Nr 7110. Brotze 1. sējums, 1. daļa, Nr 62. Körber VM III EKLA, ÕES, MB 58, l 156. ÕES, ERM. ERM D 19:397. Foto: LNB RX109, 1, 41, 17. lp.. Säilinud. Graptoliitargilliit. 12,5×6,5 cm. Tagaküljel silt: *Marckgraf Wilhelm von Brandenburg des lezten Rigischen Ertzbischofs Denckmal in der Dom Kirche in Riga. EPK: Sculp. 1833.* https://www.muis.ee/museaalview/600207
14. Andreas Patriciuse hauamonument. 1587. Võnnu (Cēsise) Jaani kirik. Säilinud. Nr 3084. Brotze 1. sējums, 1. daļa, Nr 22. Körber VM III EKLA, ÕES, MB 58, l 195. ÕES (Hartmann D.XII.36 lk 285), ERM. ERM D 19:398. Säilinud. Graptoliitargilliit. 14×9cm. Tagaküljel silt: *Denckmal des Johannes Patricius zweiten Bischofs von Wenden, aus der dortigen St. Johanni-Kirche. EPK. s. 1834.* https://www.muis.ee/museaalview/600208
15. Johannes Kieveli raidvapp. 1515. Haapsalu linnus. Säilinud. Nr 16120. Brotze 9. sējums, 1. daļa, Nr 145. Brotze Estonica [14] 9 IX, 112. Körber VM V EKLA, ÕES, MB 60, l 205. ÕES (Hartmann B.I.20 lk 152, Taf. XV 14.), ERM. ERM D 19:399. Säilinud. Graptoliitargilliit. 7 × 7,5. Tagaküljel silt: *Denckmal über der Schloß-Pforte zu Hapsal. vom Jahr 1515. EPK: S: 1834.* https://www.muis.ee/museaalview/600209
16. Simon von der Borchi raidvapp. 1479. Porkuni linnus. Hävinud. Brotze Estonica [471–473] 233 IX, 108. Körber VM I EKLA, OES, MB 56, l 28p. ÕES (Hartmann B.I.25 lk 153, Taf. XV 12.), ERM. ERM D 19:400. Säilinud. Graptoliitargilliit. 7×3,5cm. Tagaküljel

silt: *aus den Ruinen des Schloßes Borkholm im Wesenbergschen 1792. EPK: S*. https://www.muis.ee/museaalview/600768

17. Johannes Orgase raidvapp. 16. sajand. Käina kirik, Hiiumaa muuseumi Kassari filiaal. Nr 3209. Säilinud. Teadmata. ÕES (Hartmann B.I.19 lk 152, Taf. XV 15.), ERM. ERM D 19:402. Säilinud. Graptoliitargilliit. 10×8,5cm. Tagaküljel silt: *Abbildung eines Denckmals über der Kirchen Thüre zu Keinis auf der Insul Dagen EPK. S. 1834.* https://www.muis.ee/museaalview/600771
18. Detmarus de Lynne ja Hans Mölleri hauaplaat. 1375, 1686. Riia toomkirik. Nr 7113. Säilinud. Brotze 1. sējums, 2. daļa, Nr 302. Körber VM III EKLA, ÕES, MB 58, l 176. ÕES, ERM. ERM D 38:211. Säilinud. Graptoliitargilliit. 8,5×5,2cm. Tagaküljel silt: *Ein alter Leichen Stein aus der Rigaschen Dom.Kirche vom Jahr 1373. EPK: S. 1833.* https://www.muis.ee/museaalview/599204

◆ ◆ ◆

Helen Bome, *MA,* on kunstiteadlane. Ta on töötanud teaduri ja õppejõuna Eesti Kunstiakadeemias ja Tallinna Ülikoolis.

Marge Laast, *MA,* on konservaator. Ta töötab kogude koordinaatorina Eesti Kunstimuuseumis.

Eduard Philipp Körber's models of medieval grave slabs

Helen Bome, Independent scholar
Marge Laast, Art Museum of Estonia

Eduard Philipp Körber (1770–1850) was a pastor in Tartu county. He is known to posterity as an avid local historian. In this article, we look at a collection of models Körber made of grave slabs in the churches of Estonia and Latvia. The 18 models that have survived are carved out of stone and about the size of postcards, with information as well as a signature and a date on the back. The models were later owned by the learned societies in Tallinn and Tartu. Nowadays they are in the Estonian History Museum and the Estonian National Museum.

Until World War II the collection was used by Estonian, Latvian, and German researchers. Some of the grave slabs depicted had been destroyed or were inaccessible. Photographs of the models were used as illustrations for books. One model was even used as an example for restoring the original grave slab. The models are carved with great care and detail, but researchers drew attention to discrepancies between originals and models, calling for caution. Nevertheless, the collection remained in use, with each publication adding to its credibility.

The material of the models was described by Körber as slate (*Schiefer*). However, the information in his correspondence about the location where he acquired the stone as well as close inspection of the models led us to conclude that it is graptolitic argillite. We reenacted gathering pieces of it from the shores of the Jägala river in Harju county and experimented with using different tools to carve it. Graptolitic argillite proved to be easy to acquire and model, which could be the reason why Körber used this unconventional material.